

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 383

פורים ופרשת תצוה, תשס"א

תכנית אסתר להצלת היהודים: מכישלון בהתחלה להצלחה בסיום

מגילת אסתר היא עלילה של גזירת השמדה וישועה. זהו סיפור על חוסר האונים של היהודים מול תהפוכות לב של מלכים ושרים. הלקח שהמגילה מלמדת אותנו הוא, שאדם חייב למצות את מלוא יכולתו, אבל הישועה יכולה לבוא רק מהבורא. רעיונות אלו חבויים בפסוקי המגילה, ומטרתנו לגלותם ולהדגישם. מגילת אסתר, כפי שהיא נלמדת באופן המסורתי, לוותה עם הזמן בפרשנות רבה. לכן ראוי לבחון את הסיפור מחדש, תוך תשומת לב מרובה לפשוטו של מקרא, ותוך הימנעות, עד כמה שאפשר, מפרשנות שאינה מעוגנת בפסוקים. ניווכח שעיון מדוקדק בפסוקי המגילה מגלה לנו תכנית מבריקה אך מסוכנת, המתוכננת ע"י אסתר להצלת היהודים מגזירת ההשמדה של המן, וכמו-כן, נראה שלמרות הביצוע המושלם של אסתר, עמדה התכנית להיכשל. אבל, התרחשותם של שני מאורעות בלתי צפויים, בדיוק בזמן הדרוש, הובילה את תכנית אסתר מכישלון להצלחה. מאורעות אלו אינם יכולים להיות מוסברים אלא על ידי השגחת הבורא. החקירה הנוכחית של המגילה מתמקדת, אפוא, במספר נושאים אשר לא זכו בעבר לתשומת לב מספקת, ואלו הם:

1. השוני המהותי בין הצעת מרדכי להצלת היהודים לבין תכניתה של אסתר.
2. האסטרטגיה הכוללת של תכנית אסתר.
3. כישרונה של אסתר בביצוע התכנית.
4. הכישלון ההתחלתי של תכנית אסתר.
5. שני המאורעות הבלתי צפויים אשר היוו את המפתח לסיומה המוצלח של תכנית אסתר:
 - א. איולתו של המן.
 - ב. התערבותו של חרבונה, סריס המלך.

גזירת השמד

הרקע לנושאים שנחקר, מתואר במגילה כשרשרת התרחשויות בחצר המלוכה של המלך אחשוורוש. המן הועלה לעמדת מפתח בין שרי המלך, והחליט עקב שנאה אישית למרדכי ובשל ואנטישמיות מרושעת - להשמיד את כל היהודים במלכות פרס. המן מקבל רשות מהמלך לבצע את זממו וקובע תאריך לשואה. קדמו למאורע זה הדחתה של ושתי המלכה והחלפתה ע"י אסתר יפת התואר. אסתר הופכת לנושא אהבתו העמוקה של המלך, אך אין הוא יודע שאסתר יהודייה, ולכן חלה גם עליה גזירת ההשמדה של המן. מרדכי, מנהיג היהודים ובן דודה של אסתר, מבקש ממנה לגשת אל המלך ולהפיל תחינתה לפניו לחוס על היהודים. זהו הרקע למאורעות הדרמטיים המתוארים בפרקים ה-ז במגילת אסתר. נדון עתה בהרחבה במאורעות אלו.

אסטרטגיה

אסתר מתעלמת לחלוטין מהצעת מרדכי לפנות ישירות למלך (ד ח), ולהתחנן לפניו כדי שירחם על היהודים. אסתר מבינה היטב, שמעשה כזה יכול להסתיים רק בכישלון. ברור לה, שכל עוד המן במלוא השפעתו, היהודים אבודים. לפיכך מסקנתה ההכרחית היא, שיש לסלק תחילה את המן, ורק אז אפשר יהיה לבקש רחמים מהמלך על חיי היהודים. עפ"י הסתכלות החלטית זו, מעבדת אסתר תכנית נועזת לחיסול המן. כדי להבין את הקושי העצום בביצוע תכנית מעין זו, עלינו לזכור את הכוח הכביר של המן במלכות אחשוורוש. לא זו בלבד שהמן שימש כיועץ הראשי למלך (ג א), המלך אפילו רומם אותו לדרגה כמעט אלוהית וציווה על כל אחד להשתחוות להמן (ג ב). המן פועל בתוקף סמכות מלאה מטעם המלך, אשר קבלה תוקף פורמלי כאשר המלך מסר לו את טבעתו (ג י). רק אם נעריך נכונה לאילו ממדים הגיע הכוח העצום של המן, נוכל להבין את הקושי הגדול שבתכנית אסתר לחיסול המן. אין לנו אלא להביע השתוממות והערצה לאומץ הרב של אישה גיבורה זו, אשר לבדה קראה תיגר על הדמות השנייה בחשיבותה בכל מלכות פרס.

אסתר מבססת את תכניתה על ניצול העובדה שהמלך נוטה למצבי רוח משתנים (א יב), וכאשר הוא מרוגז, הוא מסוגל להגיע להחלטה מרחיקה לכת (א כא), בלי לשקול די הצורך את השפעת החלטתו על עצמו. אפילו כאשר חמת המלך שככה והוא מתחרט על החלטתו הפזיזה (ב א), הוא אינו חוזר בו מגזירתו בגלל עקרונו החשוב, שאת גזרות המלך אין להשיב (ח ח). לכן תכנית אסתר מתגלה כניסיון לחזור על פרשת ושתי, כאשר תפקיד ושתי המודחת יועד להמן, בתקווה שסופו יהיה דומה לסופה של ושתי. לאסתר אין כל ספק שהמן הרבה יותר חשוב למלך ממנה. על כן כל שיקול רציונלי יביא את המלך להעדיף את המן על אסתר. לפיכך זוממת אסתר להסית את המלך כנגד המן, ולגרומם למלך התרגזות כה גדולה, עד שיפעל נגד המן בשיא רתחתו באופן לא רציונלי, וכל זאת לפני שהמן יספיק להגן על עצמו ולחסל את תכנית אסתר.

כשהחליטה לפעול תחת לחץ מרדכי (ד יד), הבינה אסתר היטב את הקשיים העומדים בפנייה, וכמה היא זקוקה לסיוע מאת הבורא להצלחתה. ואכן, בהוראתה מתענים מרדכי ויהודי שושן וכן היא ונערותיה, ומתפללים להצלחת תכניתה (ד טז).

עימות

אסתר מממשת את תכניתה בכישרון טקטי מבריק. היא מעוררת את אהבת המלך בהופעתה בחצר המלך ללא הזמנה ובסיכון עצמי (ד יא), ע"י הזמנת המלך למשתה הראשון ולבסוף ע"י בקשתה שהוא והמן יבואו למשתה שני, שבו היא אמורה לגלות למלך את בקשתה (ה ח). אהבתו של המלך לאסתר מגיעה לשיא, בעוד שהמן אינו חש בדבר (ה ט). המלכות מוכנה.

בנקודה זו קורים המאורעות הדרמטיים ביותר בכל מגילת אסתר. אסתר מאשימה את המן בהוצאת צו מוות כנגדה, ובכך היא מביאה את עצמה לעימות גלוי עם המן בנוכחות המלך. כל ההכנות המדוקדקות שעשתה אסתר מוקדו להכנת הרקע לעימות זה. הרגעים הבאים הם גורליים. לכן עלינו לעיין בקפדנות בשרשרת המאורעות הקשורים בעימות הזה, כפי שהם מתוארים במגילה.

בתחילה מתנהל הכול לפי התכנית. האשמה הדרמטית של אסתר מצליחה אפילו מעבר לציפיותיה. המן נתפש לבהלה, ואילו המלך כמעט "מתפוצץ" מכעס (ז ו). אבל לפתע, תכנית אסתר מתמוטטת; המלך אינו עושה דבר, למרות כעסו הרב. גרוע מזה, הוא עוזב את המשתה ויוצא לגינה (ז ז), דבר הגורם לאסתר לאבד את שליטתה על האירועים.

התכנית נכשלה. עם כל רגע שעובר יירגע כעסו של המלך, ואם הוא יתחיל לנתח את המצב באופן רציונלי, ההיגיון יביא אותו למסקנה כי אין לו סיבה לכעוס על המן, שהרי הוא לא ביצע שום עוול. תכניתו להרוג את היהודים בוודאי אינה נחשבת כפשע בעיני המלך. המלך עצמו היה אדיש לגמרי לגורל היהודים (ג יא). יתירה מזו, להמן לא הייתה כל סיבה לחשוב שאסתר יהודייה (ב כ), ולכן המלך יירגע לבסוף ויגיע למסקנה שלמעשה אסתר היא שהוליכה אותו שולל, וכעסו יופנה אליה. אפשר להניח שכל המחשבות הללו התרוצצו במוחה של אסתר בעת שישבה חסרת אונים וחיכתה לשובו של המלך מהגינה.

לפתע קורה מאורע בלתי צפוי. המן, תוך בהלה מוחלטת, שוגה. הוא מרגיש דחף להגן על עצמו, ואינו מסוגל לרכז את מחשבותיו ולהסיק, כי הטוב ביותר עבורו עתה הוא לא לעשות מאומה, אלא לחכות עד שהמלך ישוב מהגינה ויירגע. הסכנה העיקרית להמן כבר עברה, ברגע שהמלך עזב את המשתה בלי לתת פקודה כלשהי נגד המן. איווולתו של המן מוכפלת בכך שביקש רחמים מאסתר (ז ז). אם אכן החליט המן לבקש רחמים על עצמו, ההיגיון מחייב שיפנה למלך אשר רומם אותו, ולא לאסתר המנסה לחסלו. אבל מכיוון שאסתר נמצאת, ואילו המלך נעדר, שוגה המן שגיאה כפולה מתוך בהלה עמוקה. אבל לעת עתה המן רק שוגה, ותו לא.

עכשיו קורה מאורע בלתי צפוי לחלוטין, כמעט לא יאומן, המפיה חיים חדשים בתכנית אסתר. המלך שב מהגינה, רואה את המן המתחנן על חייו לפני אסתר, ומפרש את נפילתו על מיטת אסתר כניסיון לאנוס אותה (ז ח). כך הופכת שגיאתו של המן בבקשו להתחנן על חייו לפני אסתר, לאסון עבורו. הרוגו של המלך עובר כל גבול, אבל החשוב מכול - זו היא הפעם הראשונה שהמן מואשם במעשה הנחשב לפשע בעיני המלך. יתרה מזו, זהו פשע חמור ביותר, בעל אופי אינטימי כנגד המלך גופו. תקוותיה של אסתר מתעוררות מחדש. אבל המלך עדיין אינו פועל נגד המן, ואין מתקבלת החלטה או פקודה כלשהי. המן הערמומי עדיין יכול להיחלץ מהסבך, שכן אין לשכוח את הכוח העצום שיש בידו בגלל יחסיו המיוחדים עם המלך.

בנקודה קריטית זו עומד למבחן הכושר הטקטי של אסתר. באופן טבעי בוודאי היה לאסתר רצון עז לומר דבר מה או לעשות משהו, שיביא את המלך לתת צו להוציא את המן להורג. אבל אסתר אינה חוזרת על שגיאתו של המן. היא אינה שוכחת שעליה לשחק את תפקיד המלכה התמימה. אסור לה לשנות את תדמיתה, ולהיחלץ פתאום ליועצת למלך. על כן בוחרת אסתר באורח אינסטינקטיבי בדרך הנכונה. היא יושבת בשקט ומחכה להתפתחויות, ואלה אינן מאחרות לבוא.

לפתע מתרחש מאורע בלתי צפוי שני - התערבותו של חרבונה, אחד מסריסי המלך (ז ט). חרבונה בכשרונו התכסיסי אומד במהירות את המצב ומנצל את ההזדמנות שנוצרה כדי להעלות האשמה חדשה כנגד המן. הוא מאשימו בתכנון להרוג את מרדכי, האיש שהציל את חיי המלך. רק אמש (ו א) התרשם המלך עמוקות (ו ג) מסיפור ההצלה (ו ב), ותוך הכרת תודה מלאה ציווה מיד לגמול למרדכי על מעשהו (ו ו). והנה, שעות ספורות לאחר מכן, המלך שומע לראשונה את החדשות המרעישות, שהמן מתכוון להרוג דווקא את האיש שהמלך חב לו את חייו. בערמתו מוסיף חרבונה, שעץ התלייה ערוך ומוכן בחצרו של המן (ז ט), והמלך מבין שאין דבר מתאים יותר מאשר לתלות את המן (שניסה לאנוס את המלכה), על אותו העץ שהכין למרדכי, מצילו של המלך. זהו המפנה אשר יצר חרבונה בכשרון רב, ואשר סוף סוף סחף את המלך להחלטה - והוא ציווה לתלות את המן (ז ט). ראוי לשים לב, שהפשע האמיתי של המן - ניסיונו להשמיד את כל יהודי מלכות פרס - לא השפיע כלל על החלטת המלך.

הישועה

התכנית שתוכננה ובוצעה ע"י אסתר הצליחה לבסוף, אבל שלא עפ"י המתכונת המתוכננת. האשמה הדרמטית של אסתר שהמן ציווה להרוג אותה, התבררה כבלתי מספקת. הוכח שהפעולה הלא רציונאלית שאסתר ציפתה לה מצד המלך - לצוות על הוצאה להורג של השר הבכיר ביותר - אינה ניתנת להשגה על סמך האשמתה זו. דבר זה, כמובן, אינו גורע מתרומתה של אסתר לנפילתו של המן. הייתה זו אסתר שגרמה לבהלתו הגדולה של המן, אותה בהלה שדחפה אותו לביצוע השגיאה הכפולה שגרמה לחיסולו. בעוררה את חמת המלך על המן, הייתה זו אסתר שאפשרה לחרבונה לדחוף את המלך לפעולה.

ניתוח המאורעות מוכיח, שגורם חיוני להצלחת התכנית היו הכשרון, האומץ ונחישותה של אסתר; אבל ניתוח זה גם מלמד, שכל אלו לא הספיקו. רק ההשגחה העליונה היא שהביאה להצלחת התכנית לבסוף. המסר של מגילת אסתר הוא, שישועה באה כתוצאה משילוב של מאמץ האדם ועזרת הקב"ה. למרות העובדה שאסתר לא הייתה מצליחה בלי עזרת הקב"ה, עזרה זו לא הייתה מוגשת ללא מיצוי מרבי של מאמציה. לפיכך אין פלא, שהמגילה שלפנינו קרויה על שמה של אסתר.

פרופ' נתן אביעזר
המחלקה לפסיקה